

Др Урош Станковић, асистент са докторатом

Правни факултет Универзитета у Новом Саду

ТЕРМИНИ ОБЛИГАЦИОНОГ ПРАВА У ДРЖАВИ ПРВОГ СРПСКОГ УСТАНКА

У раду се говори о терминима који превасходно припадају терминологији облигационог права коришћеним у изворима потеклим у држави Првог српског устанка. Аутор ће навести те термине и понудити објашњење њихове етимологије, а за туђице напоменути и од када је потврђено њихово присуство у српском језику. Биће дат и суд о адекватности термина за појмове које означавају.

Кључне речи: Први српски устанак; Правна терминологија; Облигационо право; Славенизми; Турцизми.

1. УВОД

Изразе који по својој садржини представљају део правне терминологије у српском језику налазимо још у средњем веку. Турско освајање српске деспотовине за неко време је прекинуло развој српске државности, али не и развој српског језика. Неки други језици, који су услед страног освајања нестали или бар у доброј мери препустили место језику завојевача, српски је, чини нам се, управо захваљујући паду српске средњовековне државе под туђинску власт постао много богатији него да је српска државност имала праволинијски ток. Премда би нам се (оправдано) могао замерити алтернативноисторијски приступ, сматрамо да би било и те како оправдано запитати се да ли би српски књижевни језик одликовала појава више језичких слојева (рускословенског, славеносрпског и српског народног језика) и да ли би био обогаћен бројним турцизмима, германизмима и хунгаризмима да турског освајања није било?

Краткотрајна обнова државности Србије у Првом српском устанку уједно је значила и обнову „државне правне терминологије”, правних аката који се јављају у актима државних органа. Та чињеница сама по себи

Урош Станковић, ustankovic@pf.uns.ac.rs.

указује на велики значај ове теме и више је него довољна да подстакне интересовање научне заједнице за њу. Наравно, она није једини разлог за изучавање правне терминологије у држави Првог српског устанка. Правни термини које срећемо у изворима насталим у устаничкој држави могу представљати студију случаја о заступљености појединих језичких слојева и позајмленица у српском књижевном језику на почетку XIX века.

У тексту који ће се наћи пред читаоцима биће анализирани термини који превасходно припадају облигационоправној терминологији и представљају логичан наставак чланка о терминима стварног права у устаничкој држави, такође потеклог из пера аутора овог рада.

2. ТЕРМИНИ

Извори настали у држави Првог српског устанка садрже термине који означавају заснивање уговорне обавезе, стране у облигационом односу, појам уговора, поједине врсте уговора и уговорне стране, модификације правног посла, средства обезбеђења уговорне обавезе, радњу потраживања и исправу о дугу.

Заснивање уговорне обавезе означава чак пет повратних глагола: *обећати се*, *објешчати се/обешчати се/објештати се*,¹ *обвезати се/обавезати се*, *подвезати се* и *облигирати се/облегирати се*.

Глагол *обећати се* појављује се у облигацији Ивана Ковића устаничком војводи Цинцар Јанку Поповићу од 28. јуна 1807. Изведен је помоћу префикса *об-* и старог глагола *ветјати*, у којем се налази корен *вет* као у речима „*vijetati, vijeće, savjet, zavjet, uvjet*“. Сугласничка група *бв* упрошћена је испадањем гласа *б* испред *в*, као у примеру *обвесити > обесити*, а група *тј* је јотовањем прешла у *ћ*. Потврду за постојање глагола *обећати се* у значењу „зарећи се“ аутори *Рјечника хрватскога или српскога језика* пронашли су у XIII веку.²

Облици *обешчати се* и *објештати се*, припадају лексици славено-српског језика. Та варијанта српског књижевног језика настала је уношењем елемената српског народног или српскословенског језика у ру-

¹ У оригиналном запису из протокола Шабачког магистрата глагол је по старој графици записан *обѣцавам*. Р. Перовић чита га као *обешчавам*, а Р. Поповић као *објештавам*. Оба читања су исправна, али је могуће и читање у изворном рускословенском облику *објешчавам*. Вид. „Протокол шабачког магистрата од 1808 до 1812 године“, *Гласник Српског ученог друштва*, II одељак, књига 1, Београд 1868, 54, 79; Р. Перовић, *Први српски устанак: акта и писма на српском језику*, Народна књига, Београд 1978, 369, 384; Вид. Р. Ј. Поповић, *Протокол и регистар Шабачког магистрата*, Историјски институт, Београд 2010, 53, 66.

² *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika (Rječnik JAZU)* VIII, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1917–1922, 321–322; Р. Перовић, 273.

скословенски, што се догодило и у примерима ових глагола. У облику *обещати се* рускословенски рефлекс јата (Ѣ) је замењен је *e*, па је *обещати* послато *обещати*. С друге стране, у глаголу *објештати* уместо рускословенске сугласничке групе *шч* дошла је српкословенска *шт*.³

*Обвезати се*⁴/*обавезати се*⁵ и *подвезати се*⁶ спадају у групу глагола који се граде помоћу префикса и глагола *везати*, којим се и у другим језицима означава радња заснивања уговорне обавезе.⁷ *Обвезати се* и *обавезати се* представљају варијетете истог глагола, при чему је у другом облику уметнут ради лакшег изговора, да би се, како вели И. Клајн, избегле тешке сугласничке групе. Разлог због којег *обвезати се* није постало *овезати се* вероватно лежи у томе што се у прасловенском иза префикса *об-* налазио полуглас (ъ), који је спречавао испадање сугласника *б* испред *в*. *Подвезати се* као синоним за *обавезати се* представља пренесено значење изведено од основног, просторног значења тог глагола – „од доле везати” и његов најстарији помен пронађен је у XVI веку.⁸

*Облигирати се*⁹ је у српским изворима присутно, колико је сада познато, од 1716. године и изведено је из латинског глагола *obligare*, при чему је врло вероватно да је у српски језик стигло посредно, преко немачког, јер је по облику идентично глаголу *sich obligieren* („обавезати се”), који смо у доступним текстовима на немачком језику пронашли у XVI веку. „Уносиоци” тог термина у акте устаничке државе су, дакако, Срби из Аустрије, који су га будући у додиру са немачким раније усвојили. Облик *облегирати се*¹⁰ настао је као последица замене вокала *и* вокалом *e*, честе код речи страног порекла у народним говорима.¹¹

³ А. Младеновић, „О неким питањима примања и измене рускословенског језика код Срба”, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* (ЗМСФЛ) 2/1982, 61; Исти, „Неке напомене о процесу посрбљивања славеносрпског књижевног језика”, ЗМСФЛ 1–2/2002, 124.

⁴ Вид. облигацију Остоје Милошевића Стефану Панићу и Петру Петричевићу од 21. јула 1808. Р. Ј. Поповић, 54.

⁵ Јавља се у облигацији коју је Атанасије Алексић издао Миловану Маринковићу 24. септембра 1808. Р. Перовић, 386.

⁶ Налази се у уговору неколицине Остружничана са учитељем Николом Николајевићем од 16. јула 1805. Вид. Б. Л. Новковић, „Из архиве једне београдске породице”, *Годишњак Музеја града Београда* 4/1957, 329.

⁷ Нпр. латинско *obligare* изведено је од префикса *об-* (према) и *ligare* (везати), немачко *sich verbunden* („обавезати се”) и сл.

⁸ *Рјечник JAZU* X, 346; А. Лома, „Перинтеграција *об-* > *б-* као етимолошки проблем”, *Јужнословенски филолог* 1–2/2000, 600; И. Клајн, *Творба речи у савременом српском језику* I, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 2001, 244.

⁹ Вид. нпр. запис у бр. 287 деловодног протокола Шабачког магистрата. Р. Ј. Поповић, 51.

¹⁰ Вид. Б. Л. Новковић, 335.

¹¹ S. Brandt, *Der richterlich Clagspiel*, Straßburg 1538, 75; В. Михајловић, *Грађа за речник страних речи у предвуковском периоду* (Грађа за речник) II, Институт за лин-

Стране у облигационом односу називају се *дужник*¹² и *кредитор*. *Дужник* је често помињана реч у радовима посвећеним деривацији именица. Њен настанак по правилу се везује за додавање суфикса *-ик* на придев *дужан*, премда И. Клајн дозвољава могућност да је реч настала додавањем суфикса *-ник* на исти придев, при чему је једно од удвојених *н* испало. Ово је zgodно место да се скрене пажња на то да је именица *дужник* у старија времена попут наводника истовремено коришћена да означи два супротна појма – дужника и повериоца.¹³ Савременом читаоцу са укоренењем представом о значењу речи *дужник* то је, разуме се, чудно, али са лингвистичке тачке гледишта није ништа мање оправдано, јер суфикс *-(н)ик* служи и за означавање вршиоца радње (*nomina agentis*, као у нпр. *сарадник*, *саветник*, *пољопривредник*), али и њеног трпиоца (*nomina patientis*, попут, рецимо, *ученик*, *кажњеник*, *изасланик*). *Дужник* би, дакле, могао да буде не само онај који има дуг, већ и онај који дужи.

Кредиторе можемо запазити у запису под редним бројем 417 протокола Шабачког магистрата, где стоји да Шапчани Јанко Васић и Митар Николић треба да исплате повериоцима Павлије, удовице извесног Гаје са митровачке скеле, 540 гроша и 22 паре. Поменути термин за повериоца је према расположивим подацима у српском језику у употреби од XVIII века. Познато је да је *кредитор* именица латинског порекла, али не би било неосновано претпоставити да је она у српски језик стигла и индиректно преко немачког, пошто се у доступним немачким текстовима из XVII века да пронаћи и именица *Creditor*.¹⁴

Појам сагласности воља између двеју страна око битних елемената правног посла изражавао се појмовима *уговор*, *погодба*, *условије* и *контракт*.

Са првим од наведених термина можемо се сусрести, рецимо, у запису бр. 690 протокола Шабачког магистрата, у којем се каже да су извесни Павле Богетинац и Крста Белић закључили *уговор*. Та реч је

гвистику у Новом Саду, Нови Сад 1974, 424; М. Дешић, „Западнобосански ијекавски говори”, *Српски дијалектолошки зборник* (СДЗ) 21/1976, 55; М. Драгичевић, „Говор личких јекаваца”, СДЗ 32/1986, 55; М. Букумирић, *Живот Срба у Гораждевцу*, Етнографски институт САНУ, Београд 2007, 263–264.

¹² Вид. нпр. бр. 359 у протоколу Шабачког магистрата. Р. Ј. Поповић, 29.

¹³ М. Московљевић, „Лекар и лечник”, *Наш језик* (НЈ) 6/1933, 172; Б. М. Николић, „Основни принципи творбе речи у савременом српскохрватском књижевном језику”, НЈ 2–3/1972, 145; М. Стакић, *Деривациона фонетика именица и придева у јужнословенским језицима*, Филолошки факултет Београдског универзитета, Београд 1988, 42; И. Клајн, *Творба речи у савременом српском језику* II, Завод за уџбенике и наставна средства – Матица српска, Београд 2003, 85; М. Луковић, *Богшићев законик: припрема и језичко обликовање*, Балканолошки институт САНУ, Београд 2009, 235–236.

¹⁴ J. Melonius, *Thesaurus iuris feudalis, civilis et criminalis novus*, Christoph Endker, Nürnberg 1665, 171; *Грађа за речник* I, 311; Р. Ј. Поповић, 71.

девербатив¹⁵ од глагола *уговорити* и поуздано се зна да је у овом свом значењу постојала још у XV веку. Чињеница да се у појму којим се изражава сагласност воља двеју страна налази глагол *говорити* упућује, дакако, на то да су у стара времена уговори склапани усмено. Но шта тачно означава префикс *у-* у глаголу *уговорити*, у лингвистици је спорно. Док И. Клајн сматра да *уговорити* спада у групу глагола са префиксом *у-* код којих се значење тог префикса не може ближе утврдити, Г. Штрбац га сврстава у групу глагола којима се означава „остваривање радње говорења у функцији постизања одређеног учинка”.¹⁶ Аутору овог рада прихватљивије је објашњење Г. Штрбац, а аргумент за то може се пронаћи у етимологији другог синонима за уговор присутног у изворима из устаничке Србије – *условија*.¹⁷

Ова именица дошла је у српску лексикку из рускословенског и у XVIII веку је имало и значење *уговор*, што се види из епистолара српског просветитеља Алексија Везилића (1753–1792), у којем се те *контракт* и *условије* наводе као синоними. Руска лингвисткиња Н. В. Ламзикова вели да су у XVIII столећу речи *условие*, *договор*, *уговор* („услов”, „уговор”, „договор”) и у руском имале синонимна значења. Зашто је то тако? Објашњење може да пружи старо значење глагола *словити* („говорити”). Према томе, *услов* би био „оно што је речено”, „оно што што је говорено” и стога је јасно да су *услов* и *уговор* настали на исти начин, да је префикс *у-* код њиховог грађења послужио да означи завршетак радње говорења.¹⁸

Именица *погодба*¹⁹ је изведена из глагола *погодити* додавањем прасловенског суфикса *-ба* на основу којој је одбијен наставак *-ити*.²⁰

Латинизам *контракт* продро је у многе светске језике, па и српски. Његова употреба у српском језику забележена је почетком XVIII века, а

¹⁵ Реч изведена из глагола.

¹⁶ *Rječnik JAZU XIX*, 339; Клајн (2001), 265; И. Антонић, „Синтакса и семантика падежа”, *Синтакса савременог српског језика* (ур. Милка Ивић), Институт за српски језик САНУ – Матица српска, Београд – Нови Сад 2005, 265; Р. Ј. Поповић, 116; Г. Штрбац, „Префиксација и рекција комуникативних глагола (на примеру глагола *говорити* и његових префиксала”, *НЈ* 1–2/2011, 21.

¹⁷ Б. Л. Новковић, 329, уговор ђумругције Николе Николајевића и његовог ортака Јована Шурадлића од 27. фебруара 1812.

¹⁸ А. Везилић, *Краткоє сочинѣніе о приватныхъ и публичныхъ дѣлахъ*, Курцбекова Илирска источна дворска штампарија, Беч 1785, 9; *Rječnik JAZU XIX*, 894; Н. В. Ламзикова, *Вопросы грамматики и лексикологии русского языка*, Рязанский государственний педагогический институт, Рязань 1972, 91; *Научни састанак слависта у Вукове дане* 1/1982, 10.

¹⁹ Бр. 456 протокола Шабачког магистрата. Р. Ј. Поповић, 79.

²⁰ Т. Maretić, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Knjižara L. Hartmana, Zagreb 1899, 305; Р. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1971, 81; I. Klajn, *Gramatika srpskog jezika*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd 2005, 184.

као *контракт* је насловљен уговор о ортаклуку између Николе Николајевића и Јована Шурадлића, поменут у намени 17. Та реч је у српски језик могла стићи и из латинског, али и немачког, у којем се као ни у српском није задржала, али је у прошлости коришћена за означавање уговора.²¹

Термини за врсте уговора су *наруч*, *зајам*, *најам*, *аманет*, *кирија* и *ортаклук*.

*Наруч*²² је стара реч која је означавала послугу. В. Божишић бележи да је била уобичајенија у источним крајевима јужнословенског језичког подручја, док се у његовом западном делу чешће употребљавао израз *посуда*. Она је изведена од префикса *на-* и морфеме *руч*, која је вероватно настала додавањем старог словенског суфикса *-јь* на основу *рук*. Тај закључак може се извести из чињенице да су *обруч* и *обручје* и *наруч* и *наручје* били синоними, а додали бисмо и два облика исте речи настала двојакром еволуцијом суфикса *-јь*, који је у првом случају јотовањем изменио сугласник иза себе, а у другом постао савремени суфикс *-је*. Разуме се, *наруч* је временом изгубила мотивацију²³, па од „онога што је на рукама“ постала ствар која се даје на послугу, а касније и послуга као правни институт.²⁴

*Зајам*²⁵ и *најам*²⁶ су девербативи, а њихов настанак треба везати за стари словенски глагол *јети*, *јемати*, који је значео „узети“, „хватати“. Старословенско слово *јет* (ѣ) дало је касније гласове *-и*, *-ја* и *-је*, па су тако од исте основе настале речи нпр. *имати*, *зајам* и *јемац*, а то је и разлог постојања различитих језичких варијанти у српском и хрватском књижевном језику за један те исти појам у примерима *јемац/јамас*, *јемчиту/јамчити*, *јемство/јамство*. Значење префикса *-за* у *зајмити* је тешко одредити; једно од значења тог глагола је „узети“, па би *зајам* могао да буде „оно што је узето“. Пошто је као једно од значења *најма* у *Рјечнику ЈАЗУ* наведена „плата“, а руски лингвиста В. И. Даљ као синониме руског *наимать* наводи „наловити“, „нахватати“, „набрати“ (*наловити*, *нахватати*, *наскуљпати*), не би било неосновано претпоставити да је *најам* изворно значео „оно што се набере“, „оно што се

²¹ J. Melonius, 62, 103, 173; Б. Л. Новковић, 329; *Грађа за речник* I, 296.

²² Вид. нпр. бр. 170 протокола Шабачког магистрата. Р. Ј. Поповић, 38.

²³ Лингвистички термин којим се означава феномен да се значење неке изведенице поклапа са спојем значења њених саставних делова (нпр. *ускочити* - „скочити унутра“).

²⁴ В. Стефановић Караџић, *Српски рјечник*, Штампарија Јерменског манастира, Беч 1818, 451, 483; Ђ. Даничић, *Основе српског или хрватског језика*, Државна штампарија, Београд 1876, 52–53; V. Bogišić, *Stručno nazivlje u zakonima*, Antun Zannoni, Split 1876, 11; *Рјечник ЈАЗУ* VIII, 474; Р. Скок II, 169; И. Клајн (2001), 191.

²⁵ Облигација Привитељствујушег совјета Константиноу Константиновичу Родофинкину од 15. децембра 1808. Р. Перовић, 408.

²⁶ Вид. бр. 182 протокола Шабачког магистрата. Р. Ј. Поповић, 40.

наузима”, па накнада за учињени посао, а напослетку и сам посао, тим пре што је овај уговор и везан за пољске радове.²⁷

Аманет, *кирија* и *ортаклук* припадају групи турцизама унутар терминологије за уговоре. Са *аманетом* се, на пример, можемо сусрести у запису из бр. 318 деловодног протокола Шабачког магистрата, где је записано да је Никола Старутић Милошевић из Совљака тужио Глигорија Бабића из истог села због коња којег је Старутић дао Бабићевом брату на оставу. *Аманет* (*emanet*) је у турски језик стигао из арапског, у којем има облик *āmānā(t)* и значи „повјеренје, вјерност, повјерени предмет, рогана”. С. Аврамовић, позивајући се на истраживања М. Беговића, скреће пажњу на то да је *аманет* посебна врста оставе, код које оставопримац одговара за сваки облик непажње. Пошто је примарно значење речи *аманет* „вера”, „поверење”, јасно је да она упућује на однос повеће између оставодавца и оставопримца, за чије се нарушавање мора сносити и строжа санкција.²⁸

Кирија, реч арапског порекла коју су Срби усвојили из турског, у изворима насталим у устаничкој Србији могла је да значи „закуп”,²⁹ али и „закупнина”,³⁰ што јој је данас у свакодневном говору и једино значење.

И данас постојећи термин за уговор о удруживању више лица ради стицања имовинске добити – *ортаклук*, сасвим је сигурно био део српске лексике већ крајем XVII века. Настала је додавањем турског суфикса *-lik*, који је у српском заједно са свим осталим својим варијететима (*-lik*, *-lük*, *-luk*) сведен на *-лук*, и именице *ortak*, која означава пословног сарадника. У протоколу Шабачког магистрата *ортаклук* се, примера ради, појављује у запису под редним бројем 689, у којем је записано да су тај уговор у своје време закључили Шапчани Паво Богетинац и Крста Белић. *Ортаклук* би се без сумње могао сврстати у групу именица са суфиксом *-лук* које означавају „збир особа”.³¹

²⁷ V. Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik* II, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1917–1922, 1685; *Rječnik JAZU XXI*, 948; В. И. Даль, *Толковный словарь живого великорусского языка* II, Олма-Пресс, Москва 2001, 349; С. П. Вучковић, „Улога семантичке деривације у динамици синонимских односа у лексичко-семантичком систему српског језика”, штампано предавање, 13.

²⁸ А. Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo 1966, 92; Р. Ј Поповић, 56; S. Avramović, „The Serbian Civil Code of 1844: A Battleground of Legal Traditions”, *Konflikt und Koexistenz. Die Rechtsordnungen Südosteuropas im 19. und 20. Jahrhundert* (hrsg. Thomas Simon), Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main 2017, 456.

²⁹ Р. Ј. Поповић, 48 (бр. 259).

³⁰ Р. Ј. Поповић, 93 (бр. 549).

³¹ *Грађа за речник* II, 438; П. Радић, *Турски суфикси у српском језику (са освртом на стање у македонском и бугарском)*, Институт за српски језик САНУ, Београд 2001, 63, 68; Р. Ј. Поповић, 116 (бр. 689).

Називи за уговорне стране су *купац*, *кирајџија* и *ортак*.

Купац је образован додавањем суфикса *-ац*, који и иначе служи за грађење именица *nomina agentis*, на презентску основу *куп-*, насталу одбијањем наставка *-ити* код глагола *купити*. Поменути именицу можемо пронаћи у броју 357 деловодног протокола Шабачког магистрата, у којем је забележено да је Правитељствујушчи совјет обавестио војводу Луку Лазаревића да је дозвољено продавати мед у Аустрији.³²

Термин употребљаван за закупца – *кирајџија*³³ настао је свакако адаптацијом турске именице истог значења *kiraci*, будући да се турски завршетак *-ci* у српском адаптира у суфикс *-џија*. Лингвистика нуди више објашњења у погледу тога како се у ову реч уметнуло *-ај*, па уместо *кираџије* српски језик има *кирајџију*. У *Etimologijskom rječniku* П. Скока на једном месту се каже да је постанак *-ај* нејасан, док се на другом месту он приписује „*atrakciji*³⁴ *ka naglašenom slogu*”. П. Радић, са друге стране, објашњава појаву сонанта *-ј* „*даљинском асимилацијом*³⁵ *на релацији позајмљеница – полукалк код појединих, учесталих облика*”, па закључује да се она „у једном броју примера може сматрати и дисимилативним³⁶ елементом у вези са појединим консонантским групама формираним на морфемском споју”.³⁷

Употреба *ортака* у значењу пословног сарадника, партнера, у српском језику је забележена већ у XVII веку. Та реч била је присутна у старотурском, у којем је имала облик *ortuk*. У изворима из времена Првог устанка може се видети, на пример, у уговору о ортаклуку који су закључили Никола Николајевић и Јован Шурадлић 27. фебруара 1812.³⁸

За модификације правних послова коришћени су називи *термин*, *рок* и *уговор*.

За *термин*³⁹ је општепознато да је латинска реч која је у различитим облицима стигла у многе светске језике. Међу њима је, дакако, и срп-

³² С. Ристић, „Морфема *-тељ-* у савременом српскохрватском језику”, НЈ 4–5/1982, 221; Р. Ј. Поповић, 61 (бр. 357).

³³ Р. Ј. Поповић, 93 (бр. 549).

³⁴ Лингвистички појам који означава појаву да формант за грађење речи (суфикс, префикс) поприми глас из речи на коју се додаје.

³⁵ Синоним за једначење, појаву да се два гласа, уколико се нађу један до другог, изједначавају према некој фонетској или фонолошкој одлици.

³⁶ Дисимилација је гласовна промена која подразумева да се један глас замени другим да би се избегло понављање истих гласова (нпр. кад се каже *кејом* уместо *кејем*).

³⁷ Р. Skok I, 17; isti II, 617; П. Радић, 117, нарочито у фн. 160.

³⁸ Б. Л. Новковић, 329; *Грађа за речник* II, 437; *etymologies.net/ortak*, приступљено 12. априла 2021.

³⁹ Вид. нпр. Р. Ј. Поповић, 29 (бр. 87).

ски, у којем је сасвим сигурно присутна у првој половини XVIII века. Латински *terminus* је у српском, попут других речи из тог језика са завршетком *-us*, у српском претрпео адаптацију у виду изостављања тог завршетка, за шта су леп пример и имена чувених римских правника (*Paulus* > Паул, *Ulpianus* > Улпијан, *Modestinus* > Модестин).⁴⁰

*Рок*⁴¹ је именица која је постојала још у прасловенској лексици, а и данас постоји у разним словенским језицима, у којима има различита значења. Изворно значење ове именице је „оно што је речено“ и њена етимолошка веза са глаголом *рећи* данас се најбоље види из значењске повезаности глагоско-именичких парова *урећи–урок*, *прорећи–пророк*. Данашње значење *рока* свакако је настало сужавањем њеног значења од онога што је речено уопште до реченог временског тренутка.⁴²

Реч *уговор*⁴³ могла је да значи и *услов* засигурно од XVI века. У примерима употребе *уговора* у том значењу које бележи *Рјечник ЈАЗУ*, оно се често јавља у конструкцији са предлозима *са* или *по* + инструментал (*с уговором*, *под уговором*), што би значило „ако се постигне сагласност воља о нечему“. Ако се томе дода да је „сагласност воља“ раније забележено значење *уговора* него „услов“, не би било неосновано претпоставити да се друго значење и развило из првог отприлике овим путем: „сагласност воља“ – „ако се постигне сагласност воља“ – само „ако“.⁴⁴

Материји обезбеђења уговорних обавеза припадају термини *залога/зalog*, *капара*, *пишманлук* и *јемац*.

Варијетете оба рода за покретну ствар која се даје као гаранција за враћање ствари пронаћи ћемо у протоколу Шабачког магистрата.⁴⁵ *Залога/зalog* је девербатив од глагола *заложити*, при чему се први варијетет на српском језичком подручју јавља много раније него други, који је својственији хрватском језичком изразу. Глагол *ложити* је каузатив⁴⁶ од *лежати*, чије је једно од значења и „стајати“, уколико је субјекат покретна ствар. Ако знамо да префикс *-за* служи и за перфективизацију глагола, јасно је да *заложити* значи „оставити покретну ствар да

⁴⁰ М. С. Московљевић, „Уз појаву једног речника“, НЈ 7–10/1955, 252; *Грађа за речник* II, 630.

⁴¹ Р. Ј. Поповић, 93 (бр. 547).

⁴² *Рјечник ЈАЗУ* XIV, 144; М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик* I, Научна књига, Београд 1986, 397; Р. Ј. Поповић, 93 (бр. 547).

⁴³ Вид. Р. Ј. Поповић, 130 (бр. 774)

⁴⁴ *Рјечник ЈАЗУ* XIX, 340.

⁴⁵ *Залог*у вид. у Р. Ј. Поповић, 55 (бр. 316), а *зalog* на истом месту, 107 (бр. 633).

⁴⁶ Каузативни глагол је онај којим се означава да субјекат узрокује да се са објектом догађа оно што изражава глагол од којег је каузатив направљен; у овом случају, онај ко залаже чини да нека ствар лежи.

стоји”, а да је *злога* првобитно означавала саму остављену ствар, а тек касније, разуме се, институт ставрног и облигационог права.⁴⁷

Етимологија *капаре*, италијанизма који се у српским текстовима може видети од XVIII века, традиционално се изводи из споја придева *саро* („главни”, „челни”) и именице *арра* („капара”). У протоколу Шабачког магистрата она се појављује у запису бр. 437, у којем је забележено да је Стеван Марковић из Шапца дао 25 гроша капаре Мирку Крнићу из Владимираца за неку грађу.⁴⁸

Пишманлук је појам за одустаницу уобичајен у српским изворима XIX века. Преузет је из турског, у којем *pişmanlık* значи „кајање”, „одустајање”. Потврду његовог присуства у српском језику пронашли смо у 1725. години, у пресуди двојице бировског суда предграђа Табан у спору између Антуна Марковића и Јосифа Кузмановића, из које се види да је *пишманлук* синоним за капару коју продавац задржава кад купац одустане од уговора. У запису бр. 861 може се прочитати да је Шабачки магистрат пресудио да Шапчанин Митар Николић плати *пишманлук* Који Љубисављевићу из Сувог Села, пошто му је продавац продао болесног уместо здравог коња.⁴⁹

Стари глагол *јемати* значио је „узимати”, „примати се” па би према томе *јемац* био „онај којима узима”, „онај који се прима”, што савршено одговара суштини овог правног института. Изграђен је на исти начин објашњен код *купца*.⁵⁰

Радња потраживања изражавала се глаголима *тражити*, *искати* и *истраживати/изтраживати*.

Глагол *тражити*⁵¹ у основи добро изражава појам захтевања неког чињења или трпљења, али му недостаје компонента техничког терми-

⁴⁷ *Rječnik JAZU* VI, 29; С. Живковић, „Деоба глагола по објекту”, НЈ 3–4/1958, 255; И. Грицкат, „Префиксација као средство граматичке (чисте) перфектизације”, ЈФ 1–2/1966–1967, 209; Д. Малић, „Рјечник ЈАЗУ као показатељ јединствености хрватско-српског дијасистема и посебности варијаната књижевног језика”, НЈ 1–2/1981, 40; W. Baǧuš, „Из деривације именица у изворним српским средњовековним споменицима”, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 1/1984, 134.

⁴⁸ V. Tuzzi, *Dizionario filosofico-pratico della lingua italiana*, Coi tipi della Minerva, Padova 1837, 402; *Грађа за речник* I, 240; E. A. Roberts, *A Comprehensive Etymological Dictionary of the Spanish Language with Families of Words Based on Indo-European Roots* I, Xlibris LLC, s.l. 2014, 307; P. J. Поповић, 74 (бр. 437).

⁴⁹ Г. Витковић, *Споменици из будимског и пештанског архива* IV, Државна штампарија, Београд 1875, 296; Ђ. Поповић, *Турске и друге источанске речи у нашем језику: грађа за велики српски речник*, Државна штампарија, Београд 1884, 172; P. J. Поповић, 143 (бр. 861).

⁵⁰ *Rječnik JAZU* IV, 585–586; V. Mažuranić I, 465; P. Skok I, 777; P. J. Поповић, 101 (стр. 596).

⁵¹ Вид. P. J. Поповић, 74 (бр. 437).

на; недостаје му елемент који би указао на то да захтевање настаје на основу правног, дужничко-поверилачког односа. *Тражити* је деноминал од именице *траг*, при чему је приликом грађења тог глагола дошло до платализације (*г > ж*), и изворно је значио „ићи за трагом”.⁵²

*Искати*⁵³ је прасловенски глагол који значи „тражити”, који се и данас користи у словенским језицима у том значењу (нпр. рус. *искать*), док се с друге стране делује да се у савременом српском доживљава као архаизам, осим, дакако, у од њега изведеном глаголу *изискивати*.⁵⁴

Истраживати се у значењу „потраживати” налази у писму Смедеревског магистрату Панчевачком од 23. јуна 1809, у којем се овај други обавештава да панчевачки трговац Мита Мацин треба да наплати 30 гроша од извесног Миленка Николића, а не од Турчина Мустафе. Дублет без једначења по звучности – *истраживати* – може се наћи у атестату Београдског магистрата од 16. октобра 1808, у којем је наведено да су се Драгутин, земунски трговац, и његов телохранитељ Бефир из Крупња намирили и да више немају међусобних потраживања. Употреба глагола *истраживати* за означавање радње потраживања помало изненађује, и то из два разлога. Први је то што смо увидом у речнике савремене атестату Београдског магистрата запазили да се међу значењима глагола *истраживати* не наводи синоним који би значио „тражити дуг”, а други то што се коришћење поменутог глагола у значењу потраживања противи језичкој логици (као, уосталом и *потраживати*), будући да префикс *-из* служи за перфективизацију глагола (као нпр. у *израдити*, *изменити*, *истући*), а потраживање је несвршена радња.⁵⁵

Међу оскудно сачуваним изворима из устаничке Србије значајан је удео исправа о дугу, за које је употребљаван латинизам *облигација*,⁵⁶ понекад присутан и у облику *облегиција*,⁵⁷ који је последица појаве описане код *облигирати* / *се/облегирати се*. И у немачком се за испра-

⁵² М. С. Московљевић, „Неколико прилога значењу речи”, НЛ 7/1935, 219; Р. Симић, *Основи фонологије српскохрватског књижевног језика*, Универзитетска ријеч, Никшић 1989, 241.

⁵³ Р. Ј. Поповић, 41 (бр. 197).

⁵⁴ *Рјечник ЈАЗУ* III, 874.

⁵⁵ J. Stulli, *Rjecoslovlje* I, Dubrovnik 1806, 243; В. Стефановић Караџић, *Српски рјечник*, Штампарија Јерменскога манастира, Беч 1818, 269; Т. Ж. Илић, „Осам до сада непознатих докумената из Првог српског устанка”, *Годишњак града Београда* 1/1954, 129; Исти, „Неколико докумената о трговачким везама између Србије и Баната (1806–1813)”, *Зборник Историјског музеја Србије* 8/1972, 99.

⁵⁶ *Дгловодный протокол од 1812. Маја 21. до 1813. Августа 5. Кара-Борђа Петровића, вѣр'овног војска и господара народа србскогъ*, Друштво србске словесности, Београд 1848, 53 (бр. 899).

⁵⁷ Р. Перовић, 120.

ву о дугу користио термин *Obligation*.⁵⁸ Приликом преузимања те речи у српски језик извршена је адаптација њеног облика тако што је латински завршетак *-io* претворен у *-ија*, што је уобичајен поступак код речи с тим завршетком (*commissio* > *комисија*, *traditio* > *традиција*, *emancipatio* > *еманципација*).

3. ЗАКЉУЧАК

Терминологија облигационог права у држави Првог српског устанка је сасвим солидно развијена и, барем делимично, покрива све сфере уговорног права. Најзаступљенији су термини из народног језика, за њима следе турцизми, латинизми, славенизми и на крају један италијанизам. Велика заступљеност термина из народног језика свакако се може објаснити тиме што је облигационо право право робног промета, што значи да је у свакодневном животу врло присутно и да ће, следствено томе, називи за његове институте рано настати.

Туђице су подједнако означавале и термине за које српски језик није имао реч и појмове за које су српски називи већ постојали, из чега се може закључити да (не)постојање домаћег термина за неки правни институт није био одлучујући разлог преузимања туђица. Од речи страног порекла турцизми се појављују скоро искључиво у сфери назива за уговоре и уговорне стране, што је и природно, због упућености на Турке у пословима робног промета. У вези са осталим страним речима не може се уочити правилност у погледу материје у којој се јављају, а нема сумње да је њихово коришћење упркос постојању речи из народног језика проистекло из жеље да се за формалан садржај користи језик „вишег реда”.

Најразноврснија је терминологија за радњу заснивања уговорне обавезе, појам уговора и његове врсте. Код прве две од три набројане области то је резултат преплитања различитих језичких слојева за један те исти појам, до којег је дошло код Срба са простора Хабзбуршке монархије, који су били у додиру са славенизмима и латинизмима. Што се пак врста уговора тиче, термини за њих су многобројни јер су то и саме врсте уговора.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ

Библиографске референце

1. *Дѣловодный протоколъ од 1812. Маја 21. до 1813. Августа 5. Кара-Борђа Петровића, вр'овног вожда и господара народа србскогъ, Друштво србске словесности, Београд 1848;*

⁵⁸ J. C. Adelung, *Grammatisch-kritisches Wörterbuch der hochdeutschen Mundart* III, B. Ph. Bauer, Wien 1811, 570.

2. Илић Танасије Ж., „Осам до сада непознатих докумената из Првог српског устанка”, *Годишњак града Београда* 1/1954;
3. Исти, „Неколико докумената о трговачким везама између Србије и Баната (1806–1813)”, *Зборник Историјског музеја Србије* 8/1972;
4. Новковић Богдан Л., „Из архиве једне београдске породице”, *Годишњак Музеја града Београда* 4/1957;
5. Перовић Радослав, *Први српски устанак: акта и писма на српском језику*, Народна књига, Београд 1978;
6. Поповић Радомир Ј., *Протокол и регистар Шабачког магистрата*, Историјски институт, Београд 2010;
7. „Протокол шабачког магистрата од 1808 до 1812 године”, *Гласник Српског ученог друштва*, II одељак, књига 1, Београд 1868.
8. Avramović Sima, „The Serbian Civil Code of 1844: A Battleground of Legal Traditions”, *Konflikt und Koexistenz. Die Rechtsordnungen Südosteuropas im 19. und 20. Jahrhundert* (hrsg. Thomas Simon), Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main 2017;
9. Adelung Johann Christoph, *Grammatisch-kritisches Wörterbuch der hochdeutschen Mundart* III, В. Ph. Bauer, Wien 1811;
10. Антонић Ивана, „Синтакса и семантика падежа”, *Синтакса савременог српског језика* (ур. Милка Ивић), Институт за српски језик САНУ – Матица српска, Београд – Нови Сад 2005;
11. Baruš Wieslaw, „Из деривације именица у изворним српским средњовековним споменицима”, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 1/1984;
12. Bogišić Valtazar, *Stručno nazivlje u zakonima*, Antun Zannoni, Split 1876;
13. Brandt Sebastian, *Der richterlich Clagspiel*, Straßburg 1538;
14. Букумирић Милета, *Живот Срба у Гораждевцу*, Етнографски институт САНУ, Београд 2007;
15. Везилић Алексије, *Краткоє сочинѣнїе о приватныхъ и публичныхъ дѣлахъ*, Курцбекова Илирска источна дворска штампарија, Беч 1785;
16. Витковић Гаврило, *Споменици из будимског и пеиштанског архива IV*, Државна штампарија, Београд 1875;
17. Вучковић Снежана П., „Улога семантичке деривације у динамици синонимских односа у лексичко-семантичком систему српског језика”, штампано предавање;
18. Грицкат Ирена, „Префиксација као средство граматичке (чисте) перфектизације”, *Јужнословенски филолог* 1–2/1966–1967;
19. Даль Владимир Иванович, *Толковый словарь живаго великорускаго языка*, II, Олма-Пресс, Москва 2001;
20. Даничић Ђура, *Основе српскога или хрватскога језика*, Државна штампарија, Београд 1876;
21. *etymologies.net/ortak*, приступљено 12. априла 2021;

22. Дешић Милорад, „Западнобосански ијекавски говори”, *Српски дијалектолошки зборник* (СДЗ) 21/1976;
23. Живковић Сретен, „Деоба глагола по објекту”, *Наш језик* 3–4 (1958);
24. Клајн Иван, *Творба речи у савременом српском језику* I, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 2001;
25. Isti, *Gramatika srpskog jezika*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd 2005;
26. Ламзикова Надежда В., *Вопросы грамматики и лексикологии русского языка*, Рязанский государственнй педагогический институт, Рязань 1972;
27. Лома Александар, „Перинтеграција об- > б- као етимолошки проблем”, *Јужнословенски филолог* 1–2/2000;
28. Луковић Милош, *Богшићев законик: припрема и језичко обликовање*, Балканолошки институт САНУ, Београд 2009;
29. Малић Драгица, „Рјечник ЈАЗУ као показатељ јединствености хрватско-српског дијасистема и посебности варијаната књижевног језика”, *Наш језик* 1–2/1981;
30. Maretić Tomislav, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Knjižara L. Hartmana, Zagreb 1899;
31. Melonius Johann, *Thesaurus iuris feudalis, civilis et criminalis novus*, Christoph Endker, Nürnberg 1665;
32. Михајловић Велимир, *Грађа за речник страних речи у предвуковском периоду* (Грађа за речник) I–II, Институт за лингвистику у Новом Саду, Нови Сад 1972–1974;
33. Младеновић Александар, „Неке напомене о процесу посрбљивања славеносрпског књижевног језика”, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 1–2/2002;
34. Исти, „О неким питањима примања и измене рускословенског језика код Срба”, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 2/1982;
35. Московљевић Милош, „Лекар и лечник”, *Наш језик* 6/1933;
36. Исти, „Неколико прилога значењу речи”, *Наш језик* 7/1935;
37. Исти, „Уз појаву једног речника”, *Наш језик* 7–10/1955;
38. Николић Берислав М., „Основни принципи творбе речи у савременом српскохрватском књижевном језику”, *Наш језик* 2–3/1972;
39. Поповић Ђорђе, *Турске и друге источанске речи у нашем језику: грађа за велики српски речник*, Државна штампарија, Београд 1884;
40. Радић Првослав, *Турски суфикси у српском језику (са освртом на стање у македонском и бугарском)*, Институт за српски језик САНУ, Београд 2001;
41. Ристић Стана, „Морфема -тељ- у савременом српскохрватском језику”, *Наш језик* 4–5/1982;

42. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* III, IV, VI, VIII, X, XIV, XIX, Zagreb 1888, 1892, 1904–1910, 1917–1922, 1931, 1955, 1967–1971;
43. Roberts A. Edward, *A Comprehensive Etymological Dictionary of the Spanish Language with Families of Words Based on Indo-European Roots* I, Xlibris LLC, s.l. 2014;
44. Симић Радоје, *Основи фонологије српскохрватског књижевног језика*, Универзитетска ријеч, Никшић 1989;
45. Skok Petar, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* I–II, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1971–1972;
46. Стакић Милан, *Деривациона фонетика именица и придева у јужнословенским језицима*, Филолошки факултет Београдског универзитета, Београд 1988;
47. Стевановић Михаило, *Савремени српскохрватски језик* I, Научна књига, Београд 1986;
48. Стефановић Карацић, *Српски рјечник*, Штампарија Јерменскога манастира, Беч 1818;
49. Stulli Joakim, *Rjecsoslóxje* I, Dubrovnik 1806;
50. Tuzzi Vincenzo, *Dizionario filosofico-pratico della lingua italiana*, Coi tipi della Minerva, Padova 1837.
51. Škaljić Abdulah, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo 1966.

Teaching Assistant with Doctoral Degree Uroš Stanković, LL.D.

Faculty of Law, University of Novi Sad

THE TERMS OF LAW OF OBLIGATIONS IN THE STATE OF THE FIRST SERBIAN UPRISING

Summary

The paper sheds light on the terms primarily belonging to the terminology of law of obligations appearing in the texts originating from the state of the First Serbian Uprising. The author shall list the terms, provide the explanation of their etymology and as for loanwords, specify when they entered Serbian language.

The texts created in the state of the Uprising contain the terms equivalent to: bound by a contract obligation, parties to an obligation, modifications of legal transactions, certain sorts of contracts, contracting parties, security, claim and debenture.

Bound by a contract was termed ‘obeščati se/obještati se/obješčati se’, ‘obvezati se/obavezati se’, ‘obligirati se/oblegirati se’ (‘to promise oneself’)

and ‘podvezati se’ (‘to tie oneself from below’). The terms for the parties of an obligation were ‘dužnik’ (‘debtor’) and ‘kreditor’ (‘creditor’). ‘Termin’ (‘term’), ‘rok’ (‘deadline’) and ‘ugovor’ (‘condition’) were used for the modifications of legal transactions. The terminology of security consisted of four terms: ‘zaloga/zalog’ (‘pawn’), ‘kapara’ (‘deposit’), ‘pišmanluk’ (‘cancellation fee’) and ‘jemac’ (‘bondsman’). ‘Tražiti’ and ‘iskati’ meaning ‘to search for’ and ‘istraživati/iztraživati’ (‘to inquire’, ‘to investigate’) were the terms in use for ‘claim’. A borrowing from Latin ‘obligacija’ (‘obligation’) had the meaning of debenture.

The terms mostly come from folk language, which is understandable; taking into consideration that law of obligations is very present in everyday life of the people as the law related to goods exchange. Turkish loanwords were to the most extent used for naming various sorts of contracts and the parties to contracts, which is doubtlessly the result of business contacts with the Turks during the Turkish rule over Serbia. The other borrowings were present in all fields of the terminology of law of obligations and were in usage not only for the terms for which Serbian words had not existed yet, but also for those already being a part of Serbian vocabulary. As to the latter, their presence was no doubt consequence of the striving to use the ‘language of educatedness’ in the formal texts.

Key words: *The First Serbian Uprising; Legal terminology; Law of obligations; Turkish loanwords; Slavic loanwords.*